

BIODIVERSE

FRÅN CENTRUM FÖR BIOLOGISK MÅNGFALD • ÅRG 24 • NR 1, 2019

PELLA LARSDOTTER THIEL:
*Transformativ lagstiftning
förändrar samhället*

WOUTER BLANKESTIJN
OCH ANNA MARTIN:
Att göra flodernas röster hörda

TEMA: NATURENS RÄTTIGHETER

Nummer 1, 2019

Biodiverse är en tidskrift från CBM, Centrum för biologisk mångfald. Den utkommer med ca fyra nummer per år och tar upp aktuella ämnen och händelser inom svensk naturvård och internationell naturvårdsutveckling kopplat till biologisk mångfald.

ISSN:1401-5064

Ansvarig utgivare

Tuija Hilding-Rydevik, CBM

Redaktör, produktion och layout

Annika Borg, CBM

Box 7016

750 07 Uppsala

Tel 018-67 12 12

Redaktion

Annika Borg, Torbjörn Ebenhard,

Tuija Hilding-Rydevik, Håkan Tunón

E-post: biodiverse@slu.se

www.biodiverse.se

Upplaga

5 600 ex

Tryck

Lenanders Grafiska AB

Artikelförfattare i detta nummer:

Wouter Blankestijn

Annika Borg

Guillaume Chapron

Yaffa Epstein

Carina Green

Pella Larsdotter Thiel

Jesper Larsson

Anna Martin

Håkan Tunón

Respektive författare står för innehållet i artiklarna.

Centrum för biologisk mångfald

Centrum för biologisk mångfald (CBM) bedriver forskning, utrednings- och kommunikationsverksamhet om relationen mellan biologisk mångfald och samhälle. CBM kombinerar forskning inom naturvetenskap, humaniora, och samhällsvetenskap i ämnesöverskridande projekt, vilket ger unika möjligheter att utveckla helhetskoncept för att förstå biologisk mångfald. CBM är en del av Sveriges lantbruksuniversitet, SLU.

Ansvar och rättigheter

Som pendelresenär ca 4 timmar om dagen sedan 2006 (cykel eller tunnelbana till Centralen i Stockholm, SJ-tåg från Stockholm till Uppsala, buss från Uppsala centralstation till SLU campus Ultuna) kan jag inte låta bli att notera medtrafikanternas beteenden. Jag tänker särskilt på vissa gångtrafikanternas sätt att ta sig rätten att gå över ett övergångsställe utan att kolla trafiken och ha ögonkontakt med cyklister eller bilister. De läser inte av eller kommunicerar med medtrafikanterna utan säger med hela sitt kroppsspråk "Jag har min rätt att gå rakt ut på övergångsstället". Men då har de missförstått hela tanken. Trafiken bygger på skyldigheter. Bilister och cyklister har skyldighet att stanna för fotgängare. Och fyller inte bilisten eller cyklisten sin skyldighet så kan jag som fotgängare inte ta mig rätten att gå rakt ut i trafiken även om det finns ett övergångsställe.

Temat på detta nummer av Biodiverse är just rättigheter och skyldigheter, det vill säga om vilka rättigheter vi kan föreställa oss att naturen har eller skulle kunna ha och vilka skyldigheter vi som människor har gentemot naturen.

Internationella miljökonventioner och nationell miljölagstiftning bygger förstås på idéer om olika samhälleliga aktörers ansvar och skyldigheter. Men frågan som diskuteras i detta nummer går längre, det vill säga att också uttala rättigheter för den natur vi lever i och av. På det viset kommer också människans skyldighet gentemot naturen i fokus i diskussionen.

Frågan om att ge delar av naturen, till exempel en flod eller ett berg, juridisk status sätter ljuset på i vilken omfattning våra konventionella förhållningssätt till naturen – i lagar, praktiska handlingar, synsätt, undervisning – räcker för att skapa en hållbar användning av naturens ekosystem. Det verkar ju inte räcka fullt ut. Så är synsättet att naturen är en jämlik part med egna rättigheter revolutionerande och nytt, eller något vi bara glömt att vi en gång hade? Diskussionen om naturens rättigheter belyser i alla fall hur vi ser på och kommunicerar om de skyldigheter och rättigheter vi har i vårt samspel med varandra och naturen.

Foto: Annika Borg

TUIJA HILDING-RYDEVIK, FÖRESTÅNDARE CBM

Om omslaget

Namnet "Vättern" kommer från ordet vatten.

Vättern är Sveriges näst största sjö med ett unikt ekosystem.

Här finns arter som funnits i sjön sedan inlandsisen. Vättern försörjer en kvarts miljon människor med dricksvatten. Vattnet är klart och näringsfattigt, på grund av lång omloppstid (62,5 år) och känsligt för miljöstörningar.

I detta nummer:

- 4 Guillaume Chapron och Yaffa Epstein:
Ett rättighetsperspektiv på naturskydd
- 7 Läsarundersökning:
Nöjda läsare av Biodiverse
- 8 Carina Green:
Naturens rättigheter – revolution eller mer av samma sak?
- 10 Pella Larsdotter Thiel:
Transformativ lagstiftning förändrar samhället
- 14 Wouter Blankestijn och Anna Martin:
Att göra flodernas röster hörda
- 16 Jesper Larsson:
Att äga naturen
- 18 Annika Borg:
Urfolket och naturens rättigheter
- 20 Håkan Tunón:
Nya skott i bokfloran (Bokanmälan)

Foto: Håkan Tunón

16

7

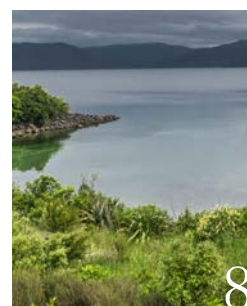

Foto: Krzysztof Gollik [CC BY-SA 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)]

8

Foto: NASA

10

Men både försvarets övningar över sjön, och prospekteringsföretag i gruvindustrin, gör att boende runt Vättern och andra miljöengagerade människor larmar. 2019 börjar Nätverket för naturens rättigheter undersöka möjligheterna för Vättern att komma i åtnjutande av juridiska rättigheter.

Foto: Carl Lundberg

Ett rättighetsperspektiv på naturskydd

Ekologen Guillaume Chapron, SLU, och juristen Yaffa Epstein, Uppsala universitet, ger här en sammanfattande överblick av hur idén om naturens rättigheter har startat och utvecklats, och diskuterar dess potential för naturvården i världen. De är för närvarande i början av ett forskningsprojekt om naturens rättigheter och FN:s hållbarhetsmål.

I de flesta länder finns det miljölagar som föreskriver skydd av vissa arter och naturområden. Det finns lagar som gäller på nationell nivå, till exempel den svenska miljöbalken, och sådana som gäller på internationell nivå, till exempel EU:s art- och habitatdirektiv och konventionen om biologisk mångfald. Den tilltagande globala miljöförstörelsen visar dock att den befintliga lagstiftningen inte uppfyller sina syften. Sverige kommer till exempel inte nå de så kallade Aichi-målen för 2020 som avtalades 2010 inom konventionen om biologisk mångfald. En förklaringsmodell som förts fram för detta systemiska misslyckande är att dagens miljölagstiftning är alltför antropocentrisk. Naturen skyddas ofta för att kunna utnyttjas av människan och inte för sin egen skull. Många miljölagar innehåller även bestämmelser om undantag för avvägningar mot sociala och ekonomiska faktorer. Sådana bestämmelser kan betraktas som ett försök att balansera olika intressen på ett proportionerligt sätt, men i praktiken kan de leda till att naturskydd kommer i andra rummet

efter ekonomisk tillväxt, vilket är det paradigmen som fortfarande inte ifrågasätts.

NY RÖRELSE UTMANAR

Den allt allvarigare planetära krisen har dock lett till en ny rörelse med ett radikalt annorlunda perspektiv på hur en hållbar framtid för människa

och natur ska byggas. Detta är en rörelse som utmanar rättssystemets grundförutsättningar genom idén att naturen – eller vissa aspekter av naturen – är en moralisk och juridisk person och därför bör komma i åtnjutande av egna rättigheter. Idén att betrakta naturen som en juridisk person är inte ny, utan föddes för 45 år sedan i en artikel skriven av juridikprofessorn Christopher Stone från Kalifornien, med den provokativa titeln *Should trees have standing?* Artikeln fick stor spridning i och med fallet *Sierra Club v. Morton* vid USA:s högsta domstol 1972, där *Sierra Club*, en icke-statlig miljöorganisation, genom en stämning försökte förhindra byggandet av en skidresort i *Mineral King Valley* i *Sierra Nevada*. *Sierra Club* förlorade, med hänvisning till att organisationen inte själv lidit någon skada: endast skogen led skada, inte själva den käre parten, vilket gjorde att rättsfallet inte kunde avgöras till dennas fördel.

"Sådana bestämmelser kan betraktas som ett försök att balansera olika intressen på ett proportionerligt sätt, men i praktiken kan de leda till att naturskydd kommer i andra rummet efter ekonomisk tillväxt"

TEXT:
GUILLAUME CHAPRON,
FORSKARE PÅ
INSTITUTIONEN FÖR
EKOLOGI, SLU

YAFFA EPSTEIN,
FORSKARE PÅ
JURIDISKA
INSTITUTIONEN,
UPPSALA UNIVERSITET

Domaren William O. Douglas, som skrivit förordet i den skrift där Stone publicerade sin artikel, avgav en skiljaktig mening, och skrev att "Samtidens allmänt utbredda strävan att skydda naturens ekologiska balans gör att naturföreteelser bör beviljas sådan status som ger dem möjlighet till rättsligt försvar. Rättsfallet borde med rätta kallas Mineral King v. Morton." Med sin reservation fäste Douglas uppmärksamhet på fördelarna med att naturen själv får rättigheter som juridisk person, men idén fick endast begränsat genomslag och Stones förslag blev aldrig allmänt accepterat.

Idén dök upp igen under 2000-talet, när ett flertal sydamerikanska länder valde regeringar som starkt präglades av sociala rättvisesidéer med rötter i urfolkens kritiska perspektiv. Större politiskt engagemang och representation från urfolken innebar att en världsbild som var mindre antropocentrisk och mer ekocentrisk nu kunde översättas till politisk aktion. 2008 antog Ecuador en ny konstitution, där naturen fick juridiska rättigheter, och 2010 kom en lag i Bolivia, som fastslår rättigheter för naturen. Samtidigt har urfolken på Nya Zeeland i förhandlingar med regeringen lyckats driva igenom juridiska rättigheter för Whanganui River i avtal med landets regering. Under det gångna årtiondet har även allt fler företeelser i naturen försetts med rättigheter. Från och med 2006 har till exempel städer och lokalsamhällen i USA infört lokal lagstiftning som erkänner naturens juridiska rättigheter. 2017 gav en domstol i Indien status som levande entitet åt glaciärerna Gangotri och Yamunotri i Himalaya, och mänsklig status åt floderna Ganges och Yamuna – ett beslut som dock hejdades av Högsta domstolen. 2018 beslutade Högsta domstolen i Colombia att Amazonregionen i landet skulle beviljas vissa rättigheter, bland annat rätten till "rättsligt skydd, bevarande, vård och restaurering".

RÄTTIGHETSTANKE MED KONSEKVENSER

Rättighetsperspektivet medför automatiskt starka moraliska anspråk. Om naturskydd beskrivs som en rättighet kan det betraktas som orättfärdigt att ändra eller försvaga detta skydd, på samma sätt som en lag som försvagar människors rätt att slippa diskriminering anses orättfärdig, även om den kommer till på demokratisk väg. Användningen av juridiskt skydd kan därför fungera som ett moraliskt skydd mot den juridiska nedvärdering som så ofta är ett problem för naturskyddslagar. Att formulera frågan som en rättsfråga kan begränsa politiska beslut genom att förhindra åtgärder där

naturskydd nedprioriteras. "Triage" inom naturskydd, där det accepteras att arter utrotas om det är ekonomiskt rationellt, skulle bli oacceptabelt. Få moderna stater skulle idag bedriva "triage" inom jämlikhet, alltså acceptans av vissa former av diskriminering med anledning av ekonomiska prioriteringar. Att betrakta naturskydd som en fråga som handlar om rättigheter istället för målsättningar för biologisk mångfald eller ekosystemtjänster medför även viktiga praktiska konsekvenser. Företag har till exempel rättigheter, och kan därför försvara sina rättigheter mot andra personer, som kan vara individer, andra företag m.m. Deras egendom skyddas av lagen; deras förmögenhet är inte något som andra personer fritt kan använda fram tills företaget blir sårbart och hamnar på en lista över skyddade företag.

För arter och ekosystem är det istället så att de oftast behöver få status som hotade eller klassas som sårbara. Om naturen har rättigheter eller utgör en juridisk person måste dess egna intressen tas

till vara, och kan inte längre vara något som andra, mänskliga parter egenmäktigt och godtyckligt kan bestämma sig för att ha råd med att försvara eller inte. Enligt den här idén kan man till exempel anse att vissa metoder inom svenskt skogsbruk kränker den vitryggiga hackspettens rättigheter, även om samma metoder tillåts enligt gällande miljölagstiftning. Sett ur ett naturskyddsperspektiv blir en annan fördel att hävdandet av rättigheter inte är beroende av en organisation som företräder dem. Precis som personer drabbade av diskriminering, skulle naturföreteelser kunna hävda sina rättigheter även om ingen grupp företräder dem. I ett naturskyddsperspektiv betyder rättigheter för naturen att naturskyddet i mindre utsträckning styrs av naturskyddsorganisationernas strategiska prioriteringar och därmed förknippat politiskt tryck eller finansieringshänsyn.

KAN VARA PROBLEMATISKT

Ett rättighetsperspektiv på naturskydd har alltså revolutionerande potential, men det finns fortfarande osäkerhet kring genomförandet. Ecuador och Bolivia var först ut med att erkänna naturens rättigheter, men det har inte lett till att miljöförstöringen har upphört i de länderna. Bristen på positiva resultat behöver dock inte betyda att man direkt avfärdar potentialen med rättigheter åt naturen för skydd av den biologiska mångfalden. Under de första åren efter *Deklarationen om människans och medborgarens rättigheter* 1789 var revolutionens Frankrike ett skräckvälde med massavrättningar, vilket gav en av de ledande konservativa tänkarna Edmund Burke anledning att i sina Reflektioner om franska revolutionen anmärka att mänskliga rättigheter var en galen och absurd idé. Ett allvarigare problem kan ligga i risken att naturens rättigheter utnyttjas politiskt i syften som har mer att göra med att skydda intressen för olika mänskliga grupper snarare än naturen själv. Det har till exempel påpekats att de indiska domstolar som

beviljat floder rättigheter som juridiska personer kan ha varit motiverade av hindunationalism. De påstådda brott mot naturens rättigheter som prövats vid den populära Internationella tribunalen för naturens rättigheter har snarare handlat om

brott mot ursprungsbefolkningars rättigheter än mot naturens rättigheter. I Sverige har Sametinget, som stöder den Universella deklARATIONEN om Moder Jords rättigheter, intagit positionen att vargen inte bör få finnas i renkötselområden, vilket skulle kunna tolkas som ett brott mot den svenska vargpopulationens rätt till existens och fortplantning. För att kunna utgöra ett effektivt

"För att kunna utgöra ett effektivt svar på naturskyddsutmaningar måste naturens rättigheter ta sin bas i ekologisk vetenskap och skyddas oavsett om dess rättigheter är till fördel för mänskliga grupperns intressen eller ej."

svar på naturskyddsutmaningar måste naturens rättigheter ta sin bas i ekologisk vetenskap och skyddas oavsett om dess rättigheter är till fördel för mänskliga grupperns intressen eller ej.

Mycket tyder på att existerande miljölagstiftning inte räcker till för att skydda naturen från systematisk förstörelse. Vår egen forskning visar att lagar ofta kringgås med hjälp av väl utarbetad taktik och därmed görs helt verkningslösa. Eftersom frågan om miljöförstöring behandlas som en fråga om policydebatt snarare än en kränkning av rättigheter, förhindras kanske befintlig miljölagstiftning från att fullfölja sitt syfte.

Naturskyddet skulle kunna bli mer effektivt om det istället formuleras som en rättighetsfråga. I vårt pågående Formas-projekt "Naturens rättigheter för att rädda livet på land och i vatten" utforskar vi om och hur ett erkännande av naturens rättigheter kan bidra till naturskydd och arbetet mot FN:s hållbarhetsmål för 2030. Viktiga frågor som rör naturens rättigheter inom olika rättsliga system kommer att kartläggas ur både ett juridiskt och ekologiskt perspektiv, till exempel vilka naturliga företeelser som kan ha rättigheter, vilka dessa rättigheter kan vara, hur de kan genomdrivas, samt hur naturens rättigheter kan vägas mot människors och företags rättigheter.

Läs mer:

Chapron, G., Epstein, Y. & López-Bao, J.V. (2019). A rights revolution for nature. *Science*
DOI: 10.1126/science.aav5601

Undersökning: Nöjda läsare av Biodiverse

Under hösten 2018 genomfördes en läsarundersökning bland Biodiverses läsare. 200 prenumeranter blev uppringda och fick svara på frågor om tidningens relevans, innehåll, distribution, utseende och mycket annat.

Vad tycker våra läsare om Biodiverse? Det här ville vi veta, för att kunna göra det vi gör ännu bättre. Sist det gjordes en läsarundersökning för Biodiverse var 2003, så det var hög tid.

Inledningsvis frågades det om läsarsskars sammansättning. Övervägande delen av våra läsare är män (67 %) och 60 år eller äldre.

En av de mest glädjande siffrorna som kom fram i undersökningen är att 97 % av de som känner till tidningen (vilket i sin tur var 97 % av de tillfrågade) uppger att de också brukar läsa tidningen. (Och de sex personer som inte läser tidningen hänvisar bland annat till tidsbrist.)

Kännedomen om att Biodiverse finns på webben hoppas vi kunna höja, från de 45 % som undersökningen visade. På sidan www.biodiverse.se finns samtliga hittills publicerade tidningar från 1996 fram till idag, både som PDF och som webbartiklar.

Vi bad läsarna ta ställning till hur de helst vill få Biodiverse. Drygt tre av fyra (77 %) vill fortsätta ha den som papperstidning. Medan 15 % vill ha den som ett nyhetsbrev i e-posten. Det är en del som hör av sig till oss med frågan om det går att prenumerera på ett elektroniskt nyhetsbrev, och det är något som skulle kunna kombineras med fortsatt

papperstidningsutgivning. Det gör det inte i dagsläget, men den frågan ska vi titta närmare på under innevarande år.

I slutet av intervjun fick respondenterna lämna ett sammanfattande betyg på tidningen. 93 % lämnar ett betyg på den övre delen av den 6-gradiga skalan, 6 % på den nedre delen av skalan. Det gav ett medelbetyg på 4,8 av 6 möjliga.

Vad saknar våra läsare i tidningen då? I en öppen fråga undrade vi vad man vill läsa mer om. Ett av de mest återkommande förslagen är att tidningen skulle kunna innehålla fler goda exempel på hur andra har löst olika problem. Två andra återkommande förslag är att tidningen skulle kunna öka antalet internationella perspektiv eller skriva mer om forskning.

Läsarundersökningen bekräftade den känslan som vi här på CBM har, att Biodiverse är en uppskattad tidning av många som läser den. Men inget är ju så bra att det inte kan bli bättre. En återkommande åsikt är att tidningens layout borde förbättras. Något vi tar till oss och kommer försöka arbeta med.

Många lämnade positiva kommentarer och hälsningar till oss i redaktionen, och det tackar vi för!

Biodiverse startades 1996 för att "ge glimtar om forskning och andra aktiviteter och händelser som har betydelse för den biologiska mångfalden". Det är ett av CBM:s viktiga uppdrag, att förmedla den forskning som finns tillgänglig till människor där den kan komma till nytta. Därför är prenumerationen gratis. Men vi vill gärna få veta mer om vad ni läsare tycker om tidningen. Så tycka till kan man göra när som helst! Skicka ett mejl till biodiverse@slu.se. Det når redaktionen. Samma adress gäller om du vill börja prenumerera, ändra adress eller avsluta en prenumeration.

I början trycktes Biodiverse i svart-vitt, först med nummer 3 år 2005 kom den i färg och med en layout som i huvudsak varit rådande till nu. Utröttningsnumret (4/17) var ett av de nummer som fått mest uppskattning och spridning på senare år. Numret om natursyn var det som läsarna fått senast innan läsarundersökningen gjordes.

Naturens rättigheter – revolution eller mer av samma sak?

Tanken på naturens rättigheter väcker sympati och kan vara ett verktyg som skulle kunna göra skillnad för vår omvärld. Det är samtidigt ett grepp som väcker frågor. Hur kan naturens rättigheter implementeras praktiskt? Vilka bakomliggande idéer har det, och vad blir konsekvenserna?

Många tilltalar av potentialen i konceptet naturens rättigheter. Idén om ett fundamentalt skifte, såväl juridiskt som naturfilosofiskt, där naturens inneboende rättigheter sätts i fokus passar väl in i den tidsanda som vi lever i. Vi behöver radikala och omvälvande förändringar för att komma tillrätta med såväl klimatkrisen som utarmningen av den biologiska mångfalden. Att gå från ett tankesätt där naturen är ett objekt utan fastställda juridiska och moraliska rättigheter till att vara ett levande subjekt, mer likställt människan och djuren vad gäller rättigheter, är något som väcker sympati i breda lager. Bland många urfolk är diskussionen om naturens rättigheter stor, men även hos många västerländska miljöaktivister. Men trots den generellt positiva respons som tanken på naturens rättigheter fått så finns det också de som kommit att problematisera, och i vissa fall också kritisera, idén. Hur gör man i praktiken?

HUR GÖR MAN I PRAKTIKEN?

En återkommande fråga är hur naturens rättigheter ska förverkligas i praktiken. Hur kommer det i realiteten gå till när ett område, en flod eller ett berg är en egen juridisk person? Hur ska någon kunna veta vad som är bäst för exempelvis en flod? Och finns det inte en överhängande risk att de förmyndare som är utsedda att föra dess talan agerar utifrån eget intresse och egna övertygelser? Det har också diskuterats vad som händer om mänskliga rättigheter krockar med naturens rättigheter, om de ska likställas, eller om de mänskliga rättigheterna alltid måste väga tyngre. Och vad händer med de "skyldigheter" som medföljer rättigheter? Det vore en absurd situation om vi höll naturen ansvarig för översvämningar och jordskred, även om det skulle skada människor.

TEXT:
CARINA GREEN,
FORSKARE VID CBM,
SLU

PROBLEM KRING JURIDISKT REGELVERK

Det har många gånger påpekats att moderna naturvårdslagar bygger på ett antropocentriskt ideal, snarare än ett ekocentriskt. Naturen är till för oss människor och lagarna utgår från våra behov snarare än att ta hänsyn till naturens egenvärde. Samtidigt tycks många överens om att det juridiska systemet som tanken på naturens rättigheter pressas in i inte är optimalt för att åstadkomma det som anhängarna egentligen åsyftar. Det juridiska sättet att förstå "rättighet" är kopplat till mänskliga rättigheter där individualism oftast sätts i fokus och det blir därför problematiskt när naturens rättigheter ska artikuleras i lagliga termer. Där finns också argumentet att naturens rättigheter egentligen inte alls är särskilt revolutionerande. Det finns de som menar att även den konventionella naturvården tar hänsyn till naturens inneboende värde och att de naturvårdslagar vi har många gånger är effektiva när det gäller att skydda naturen. Man menar att det är bättre att utveckla och effektivisera de naturvårdslagar vi redan har.

NATURFILOSOFISKA FUNDERINGAR

Från en mer filosofisk ståndpunkt har det diskuterats huruvida man kan anse att naturen har ett "aktörskap", och om rättigheter bör vara något som bara är tillskrivet de som har förmåga att agera medvetet. Om naturen inte har ett medvetande som gör att den kan känna sig oförrättad, varför skulle vi då ha en laglig skyldighet att "lyssna" på dess bästa i alla lägen? Är egenvärde och rättighet kopplat till ett rationellt tänkande och en medvetenhet som inte innefattar naturen? Eller kan naturen, trots att den saknar en självmedvetenhet, också ha ett egenvärde? Även om vi anser att den har ett egenvärde och en inneboende rätt, går det

fortfarande att diskutera om detta kan omsättas till talerätt och status som juridisk person. Vissa forskare har argumenterat för att det kanske inte är så moraliskt oriktigt att agera antropocentriskt i relation till naturen. Är det så fel att tänka att naturen är ett ”objekt” snarare än ett ”subjekt”?

KULTURELL APPROPRIERING

Det finns en tydlig koppling mellan urfolk och naturens rättigheter. Många urfolk är intresserade av att se en fortsatt utveckling av det här perspektivet och menar att det till stora delar speglar deras världsbild. Men en farhåga är att det finns en risk att de som förespråkar naturens rättigheter beslagtar, approprierar, urfolks världsbild på ett sätt som förenklar den och som för fram urfolk som något slags moderna ”ädla vildar”. Det skulle kunna leda till att man på ett fördomsfullt sätt glorifierar urfolk som något slags naturliga naturvårdare. Olika urfolks kulturer skiljer sig åt. Deras sätt att förstå och artikulera människans relation till naturen är olika, men det finns en olycklig tendens att beskriva dem som en homogen grupp. Man skulle till och med kunna påstå att tanken på naturens rättigheter passar mycket väl in i ett västerländskt tankemönster snarare än att den representerar något som bryter mot ett västerländskt tankemönster. Kanske är det mer en del av en gammal eurocentrisk naturromanticism, än ett radikalt nytt sätt att förstå naturens roll och värde?

SLUTORD

Många av de farhågor och diskussioner som tas upp i denna text har bemötts av förespråkare för naturens rättigheter och frågetecken kring praktisk implementering rätas måhända ut allt eftersom fler naturområden får status som juridisk person, och allt fler fall provas i domstol runt om i världen. Det är viktigt att fortsätta tala om de möjliga biologiska, juridiska och moraliska vinsterna med ett naturens rättigheter-perspektiv. Frågorna är många och intresset stort. I en situation där ett nytt perspektiv lyfts fram och får stor uppmärksamhet är det alltid läge att stanna upp och reflektera. Att fundera på vilka bakomliggande, kanske förutfattade, meningar det är som lyfts fram. På vad budskap och retorik har för grund och vilka möjliga konsekvenser som kan förutspås. Ofta är tankeströmningar som tycks nya och revolutionerande inte särskilt paradigmförändrande när man väl skrapar lite på ytan. Oavsett dessa invändningar har diskussionen möjlighet att leda till mer effektiv naturvård som bättre passar den tid vi lever i.

Foto: Krzysztof Golik [CC BY-SA 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)]

Ngai Tuhoe

– naturens rättigheter som norm

Naturens rättigheter ses av många som ett nytt och spännande perspektiv inom naturvården. Och ändå är det så att för vissa samhällen är tanken på naturens rättigheter, i bred mening, inte ny eller banbrytande. Den lokala stammen Ngai Tuhoe på Nya Zeeland har i en rättslig process fått tillbaka ett stort skogsområde, Te Urewera. Te Urewera är en tidigare nationalpark som förvalts av staten. Nu äger inte staten längre skogen och den är inte längre en nationalpark. Men Ngai Tuhoe har inte heller äganderätt. Te Urewera är en fristående entitet, förvalts av sitt folk, Ngai Tuhoe, och enligt lagen en egen juridisk person. För Ngai Tuhoe är den internationella diskussionen om naturens rättigheter egentligen inte så betydelsefull, även om Te Urewera räknas in bland de få exempel i världen där en naturentitet fått status som juridisk person. Te Ureweras nya lagliga status ses mer som ett tillrättaställande och den är här varken radikal eller oprövad. Enligt traditionell maorisk världsbild är det vare sig möjligt eller logiskt att äga ett stort och heligt skogsområde. Nu har man återgått till hur det egentligen ska vara, en tillbakagång till något normativt. Ordningen är därmed återställd, oberoende av, eller lite på sidan om, den globala diskurs som vi kallar naturens rättigheter.

Transformativ lagstiftning förändrar samhället

Idén om naturens rättigheter sprider sig i rask takt över världen. Den utmanar samhället i grunden. Kan naturens rättigheter ändå vara en bro mellan den natursyn som kommer till uttryck i västerländska institutioner, och en där människan har ett mer hållbart och respektfullt förhållningssätt till naturen? I staden Toledo i USA har människor fått nog av föroreningen av den stora sjön Lake Erie, och utarbetade en rättighetsdeklaration för sjön, som staden i februari i år sade ja till – och som gör Lake Erie till det första ekosystemet i USA med juridiska rättigheter.

Lake Erie är världens elfte största sjö och en av de Stora sjöarna i Nordamerika. Den ligger ”där rostbältet möter vattnet” som en journalist på New York Times skrev en gång, och har sitt utlopp genom det mäktiga Niagarafallet. På 60-talet var sjön så förorenad att den allmänna uppfattningen var att Lake Erie var död. Ett av dess tillflöden, Cuyahogafloden, fattade eld vid flera tillfällen. Sjön var mer ett avlopp än en sjö, och när själva sjön också brann 1969 fattade även allmänheten eld, med högljudda protester över utsläpp av avlopp från industrier och samhällen. 1972 kom Clean Water Act, en av de första miljölagarna i USA. Den medförde att tillståndet i sjön förbättrades genom stora investeringar i avloppsrening. Men bristen på kretslopp, det systemfel som ledde till Lake Eries tillstånd, var kvar. Och det industriella jordbruket runt sjön intensifierades. Nu, 50 år senare, förvandlas sjön regelbundet till en grön stinkande soppa av giftig algbloomning. Lake Erie håller på att kvävas.

Ett antal människor i staden Toledo har fått nog. Deras erfarenheter av att miljölagarna inte skyddar naturen, eller deras egna mest grundläggande behov, är för påtagliga för att ignorera. Toledoans för Safe Water har tagit saken i egna händer för att utveckla nya regelverk för naturen, och presenterade i höstas Lake Erie Bill of Rights, en rättighetsdeklaration för sjön.

DEKLARATION FÖR SJÖNS RÄTTIGHETER

Rättighetsdeklarationen åberopar skrivningar i konstitutionen om att all makt utgår från folket, samt människors rättigheter att åtnjuta och försvara liv och frihet. Deklarationen etablerar rättigheter för Lake Erie att existera, blomstra och utvecklas samt rättigheter för Toledos innevånare till en hälsosam miljö.

Vi, folket i staden Toledo, konstaterar att Lake Erie med dess avrinningsområde utgör ett ekosystem vilket miljoner människor och oräkneliga arter är beroende av för sin hälsa, dricksvatten och överlevnad. Vi konstaterar vidare att detta ekosystem, som i över ett sekel drabbats av kontinuerlig förstörelse från industrialisering, är i omedelbar fara för irreversibel skada från fortsatt missbruk från människor och företag, vilket möjliggjorts av hänsynslösa politiska beslut som tillåtit verksamheter som orsakar kumulativ skada, samt brist på ingripande för att hejda denna. (...)

Vi, folket i staden Toledo finner att denna nödsituation kräver ett skifte i förvaltning från styrmiddel som yrkar på frivilliga åtgärder, eller som enbart reglerar vilken skada som lagen tillåter under en given tidsperiod, till antagandet av lagar som förbjuder aktiviteter som kränker de grundläggande rättigheter vilka, fram till nu, har varit oskyddade av samhället.

Vi, folket i staden Toledo finner att lagar som skenbart stadgats för att skydda oss och gynna vår

Foto: Privat

TEXT:

PELLA LARSDOTTER
THIEL, EKOLOG,
KOORDINATOR FÖR
NÄTVERKET NATURENS
RÄTTIGHETER I SVERIGE
OCH AKTIV I BL.A.
OMSTÄLLINGSNÄTVERKET,
LODYN OCH END ECOCIDE

Lake Erie 2011. Det gröna på bilden är den värsta algbloomingen som Lake Erie upplevde på årtionden.

Foto: NASA

hälsa, välbefinnande och fundamentala rättigheter, inte åstadkommer detta; och att själva luften, marken, och vattnet - som våra liv och lycka är beroende av - är hotade. Det har därför blivit nödvändigt att återta och ånyo bekräfta och hävda våra inneboende, omistliga rättigheter, samt att utsträcka juridiska rättigheter till miljön för att säkerställa att naturen, jämte våra värderingar, intressen, och rättigheter, inte längre underordnas ackumuleringen av överflödig rikedom och politisk makt som inte kan ställas till svars.

Jag tar med ett långt stycke av texten för att visa hur deklARATIONEN betonar människans beroende av naturen, och behovet av förändring från dagens lagstiftning som prioriterar företagens rättigheter över samhällets och naturens.

ABSOLUTA GRÄNSER EN REALITET

Det är inte bara Lake Erie som utsätts för kontinuerlig förstörelse. Som läsare av denna publikation vet, så befinner sig naturen över hela världen under hot om exploatering. Under senare delen av 1900-talet levde idén om att det nog kunde vara möjligt att, med teknikens hjälp, hantera miljöpåverkan från industrier och samhällen. Som vid Lake Erie. Idag börjar vi förstå att det finns absoluta gränser för vad mänskligheten kan ta sig för, utan att riskera förstörelse så stor att vår egen hälsa och fortlevnad är hotad. Och det är inte bara i Toledo som människor höjer sina röster för naturens rättigheter. I Ecuador och Bolivia finns numera nationell lagstiftning som fastslår rättigheter för naturen. De senaste åren har över hela världen beslut fattats som erkänner framförallt floders

rättigheter att existera i ekologisk balans. I flera fall var det domstolar som inte såg någon annan utväg för att värna om flodernas liv och hälsa, än att floderna själva har rätt att försvaras i domstol. Senast i raden är floden Turag i Bangladesh, som i slutet av januari i år fick rättigheter som juridiskt subjekt efter ett beslut i landets Högsta domstol. Tidigare har domstolar i Indien och Colombia gett juridiska rättigheter till floder som ett sätt att skydda dem. Högsta förvaltningsdomstolen i Colombia skrev i sitt domslut att i ljuset av den växande miljökrisen är det nödvändigt att skydda naturens rättigheter ”innan det är försent”.

Thomas Linzey är en av juristerna som grundat den amerikanska organisationen Community Environmental Legal Defense Fund (CELDF), rådgivare åt Toledoans for Safe Water och många andra grupper i samma situation. Han har länge arbetat med juridiska medel för att hjälpa lokalbefolkningar att hindra miljöfarlig exploatering.

- När jag började som miljöjurist tänkte jag att det behövdes fler som gjorde det här jobbet, och vi startade CELDF för att erbjuda gratis rådgivning till lokalsamhällen. Men när vi såg att systemet, även när det fungerade perfekt, reglerade fram miljöförstöring... då brast det till slut för mig. Vi kunde inte hindra något. Vi bara bromsade utvecklingen.

Thomas Linzey menar att systemet är utformat på ett sätt som innebär att de som verkar för att skydda naturen ständigt misslyckas. Att hans och andras arbete idag innebär att arbeta mot lagen.

Mari Margil

Han beskriver det som att miljöjuridiken agerar inom en låda av möjliga åtgärder. - Vi brukar kalla det för lådan för tillåten aktivism. Vi tillåts leka innanför den, men det går inte att skapa social eller miljömässig hållbarhet inom dess väggar. Därför har vi börjat ifrågasätta lådan istället för att jobba mot enskilda

företeelser som fracking, industriellt jordbruk eller etablering av köpcentra.

Med stöd av CELDF har många av de lokalsamhällen som antagit rättighetsförklaringar gått ihop i nätverk för att påverka på delstatsnivå. I Ohio, Pennsylvania, Oregon, New Hampshire och Colorado finns nu initiativ för att införa tillägg om rättigheter för lokalsamhällen och naturen i konstitutionerna i respektive stat. Flera kommentatorer har kallat dessa initiativ ”skandalösa”, ”ogenomförbara” och ”grundlagsstridiga”. Och det ligger mycket i de uttalandena; om initiativen har avsedd effekt kommer de att ändra samhället i grunden.

FÖRSTA EKOSYSTEMET MED RÄTTIGHETER

Lake Erie Bill of Rights fick enormt mycket uppmärksamhet i media, även internationell press som CNN, the Guardian och New York Times. Den 26 februari i år röstade Toledo, med det överväldigande resultatet 61 % för och 39 % emot. Lake Erie blev därmed det första ekosystemet i USA med juridiska rättigheter. Detta trots en annonskampanj i sista minuten innan omröstningen som varnade för hur ekonomin skulle påverkas av deklarationen. Och inom två dagar hade resultatet av folkomröstningen överklagats. Naturens rättigheter hotar starka intressen.

- Vi har använt samma lagar i decennier för att försöka skydda Lake Erie. Det är helt uppenbart att de inte fungerar. Från och med idag, med denna historiska omröstning, har folket i Toledo och våra allierade introducerat en ny era genom att säkra Lake Eries rättigheter, säger Markie Miller från Toledoans for Safe Water.

- Folk vi arbetar med säger så här: det handlar inte om att vi inte vill ha miljöförstöring på vår bakgård, säger Mari Margil, en annan av CELDF:s jurister. Vi vill inte att det ska finnas på någons bakgård, och någonstans måste man börja säga nej. Någonstans måste detta paradigmskifte börja.

Det handlar inte bara om att stoppa dåliga saker; vi behöver röra oss mot hållbara mönster för hur vi använder energi, producerar mat och så vidare, och vi är mycket långt från hållbarhet idag. Om vi inte kan hejda ohållbar verksamhet, då kommer vi aldrig att kunna skapa utrymme för alternativ.

Mari Margil är även delaktig som rådgivare för naturens rättigheter i andra länder. Hon var med och utvecklade Ecuadors nya konstitution 2008 och hon är inblandad i initiativ i Indien, Nepal, Australien och även här i Sverige.

- Vår förändringsmodell bygger i hög grad på lärdomar från tidigare folkrörelser, säger Mari. Tidigare rörelser som strävat efter rättigheter för rättslösa, som medborgarrättsrörelsen, motståndet mot slaveriet och för kvinnlig rösträtt bygger alla på tre pelare: utbildning och medvetandehöjning, organisering, och utveckling av nya lagar.

Just ny lagstiftning är mycket viktig i social förändring. Lagar är de tydligaste gemensamma överenskommelserna ett samhälle har. Nya lagar innebär möjligheter att avslöja och förändra de ibland förlegade värderingar som ligger bakom det etablerade juridiska systemet. Detta hände exempelvis på 1800-talet då domstolar testade nya lagar som erkände slavers mänskliga rättigheter. Då domstolarna till en början avvisade slavernas lagliga krav på att erkännas som mänskliga individer – inte endast ägodelar – framstod systemets absurditet med all önskvärd tydlighet. Domstolarna är alltså ett slags experimentverkstäder för att testa om vissa lagar kränker rättigheter för människor och natur. Mari beskriver hur de lokala deklarationerna i USA nu befinner sig i en slags testfas, då de utmanas av företag som tar dem till domstol. Det är en förväntad del av arbetet.

- Du vill aldrig gå till domstol, men du behöver vara beredd på det och välkomna processen som en del av arbetet. Vi behöver inte bara förändra lagarna, utan också hur människor tänker om lagstiftning. Dessa domslut hjälper till med det. När det blir synligt hur lagen, och därmed domstolarna, prioriterar företagens rättigheter före naturens rättigheter, då blir detta skifte möjligt.

Naturens rättigheter innebär mycket mer än juridisk innovation. Denna rörelse uppfattar inte nya lagar som mål i sig själva, utan snarare som redskap för ett kulturellt systemskifte. De petar på en av de mest grundläggande föreställningarna i den västerländska kulturen: den om människans separation från, och rätt att dominera över, allt annat liv. Idén om människan som alltings mått har inneburit att vi ser den levande världen som en

Foto: Carl Lundberg

Vättern är en älskad sjö som förser en kvarts miljon människor med vatten. Den är också utsatt för systematisk beskjutning av Försvaret som regelbundet övar över sjön, och nyligen fick tillståndet kraftigt utökat, samt hotas av gruvprojekt. Hur skulle vår relation med sjön förändras om vi uppfattade den som ett subjekt med rättigheter? Kan den transformativa idén naturens rättigheter bli tydlig för fler med hjälp av Vättern? Det vill Nätverket för naturens rättigheter med flera undersöka med början 2019.

resurs för oss, ett objekt vi kan förstå och kontrollera. Så förvaltar vi naturen för vårt eget välstånd, i bästa fall, men i realiteten främst med kortsiktig ekonomisk vinst som drivkraft. Det finns ingenting som håller emot denna utveckling. All natur är lokal, men i en global ekonomi är trycket på den ofta globalt. Lokalbefolkningar finner att de inte har så mycket att säga till om i den exploatering av råvaror som den globala ekonomin kräver. Initiativ som Toledoans for Safe Water vill ändra på detta.

Naturens rättigheter utgör en bro mellan existerande västerländska institutioner och en annan relation mellan människor och natur

än den som varit rådande i vår civilisation åtminstone sedan upplysningstiden. Vårt juridiska system förstår rättighetskonceptet och kan utan problem tillämpa det med naturen som subjekt. Samtidigt utmanar idén samhället i grunden. Det är sådana idéer som behövs för systemskifte.

Fakta/nätverk

Nätverket Naturens rättigheter i Sverige och föreningen Lodyn arrangerar för tredje gången Earth Rights Conference i Sigtuna den 10-11 maj i samverkan med Sigtunastiftelsen och Cemus, och kommer under året ut med två böcker om naturens rättigheter. De kommer även att med stöd av CELDF (Community Environmental Legal Defense Fund) undersöka möjligheterna att värna om Vätterns rättigheter som juridiskt subjekt.

Whanganui, Nya Zeeland: Att göra flodernas röster hörda

Foto: Anna Martin

År 2017 instiftades en lag i Nya Zeeland genom vilken floden Whanganui blev en egen juridisk person. Frågan är nu hur det är meningen att floden och dess nya rättigheter i praktiken ska företräddas. Boende betraktar dock lagen som mer än blott juridisk status för denna enskilda flod, utan som ett verktyg för att skapa en mer respektfull attityd till naturen, i vilken människan ingår som en del av naturen.

Foto: Kuba Stednicki

Foto: Lowie Martin

TEXT:
WOUTER BLANKESTIJN,
FORSKNINGSASSISTENT
VID INSTITUTIONEN FÖR
STAD OCH LAND, AVD FÖR
MILJÖKOMMUNIKATION,
SLU
ANNA MARTIN, MASTER I
MILJÖKOMMUNIKATION

Februari 2018 – vår första glimt av floden Whanganui kommer efter flera timmars bilkörning genom bergslandskapet på Nya Zeelands norra ö. Floden rinner från vulkanen Mount Tongariro ut i Tasmanhavet, 290 kilometer lång och den längsta farbara floden i hela landet. Vi hade rest till Nya Zeeland 2018 som studenter i miljökommunikation med målet att genomföra intervjuer för vår master-upsats, *Testing the (legal) waters: interpreting the political representation of a river with rights in New Zealand*. Frågeställningen var: hur planerar man att ge politisk

representation åt floden Whanganui, i egenskap av egen juridisk person, när lagen ska verkställas?

Berättelsen om hur Whanganui fick juridiska rättigheter tar sin början långt tillbaka i historien. Nya Zeelands urbefolkning, maorierna, betraktar människa och natur som en sammanlänkad helhet och ser floden som en andlig förfader. Under 1800-talet – när Nya Zeeland var en brittisk koloni – utsattes floden för miljöförstörelse och de kulturella band som de lokala maorierna hade till platsen ignorerades, vilket gav upphov till stort missnöje. Efter 140 års kamp ledde till slut förhandlingar mellan den lokala maoriska stammen och det brittiska samväldet till en lagstiftning som gjorde floden Whanganui till en juridisk person. Lagen brukar betraktas som en kompromiss – ett arrangemang där varken staten eller maorierna är ägare till floden, utan där floden istället äger sig själv. Därmed erkänns flodens rätt till bibehållen holistisk hälsa och välmående, det vill säga ekologisk och social blomstring. Urbefolkningens världsbild ligger till grund för lagstiftningens implementering och utgör dess moraliska startpunkt. Den juridiska enheten, som har namnet ”Te Awa Tupua”, omfattar flodens samtliga naturliga, mänskliga och andliga komponenter som en odelbar och levande helhet som sträcker sig från bergen till havet.

Två personer, som utnämns av maorierna och staten tillsammans, fungerar som flodens officiella företrädare och har uppgiften att försvara

dess intressen. Man har även inrättat en strategigrupp som inbegriper aktörer med olika expertis, kunskapssystem och världsbilder, vilka alla har en tydlig koppling till floden, till exempel maorier, lokalmyndigheter, och representanter för miljösektorn och den privata sektorn. Man kan dock fråga sig hur denna gruppering ska klara av uppgiften att företräda naturen, med hela dess komplexitet? Vilken kunskap och vilka egenskaper behöver en person ha för att kunna företräda ett helt ekosystems intressen, med dess många icke-mänskliga aktörer, såsom fisk, vatten och växtlighet?

Strategigruppen håller nu på att ta fram ett dokument som utvärderar flodens "hälsa och välmående". Dokumentet är tänkt att fungera som startpunkt för alla beslut som rör floden. I arbetsprocessen ingår en "sammanflätning" av olika sorters kunskap och sätt att bedöma vad floden behöver för att blomstra. Vissa av de aktörer som deltagit i att konstruera eller implementera lagstiftningen upplever det dock som en utmaning i arbetet att kombinera det vetenskapliga sättet att dela in floden (för att observera vattenkvalitet och hantera fiskpopulation) med en anpassning till mer holistiska synsätt och hänsyn till urbefolkningens narrativ och traditioner. Detta betyder i praktiken att ekonomisk utveckling, till exempel en planerad investering om 6 miljoner dollar i flodens hamn, måste sättas i förhållande till de rättigheter som floden har som helhet. Hur kan man till exempel rättfärdiga utnyttjandet av flodens vatten till vattenkraftproduktion, om antropomorfa anspråk samtidigt görs gällande, där dessa på sätt och vis skadliga handlingar jämförs med att tappa en människa på blod? En del människor ser även problem med de skyldigheter som är förknippade med termen "juridisk person" (då det till exempel skapar intrycket att floden skulle kunna stämmas vid över svämningar), medan andra ser styrkan med flodens nya status i att den förmänskligar ekosystemet och skulle kunna leda till starkare stöd för naturskyddsarbete kring floden.

Ett pragmatiskt sätt för att fatta balanserade beslut i sådana situationer ligger i erkännandet av en ömsesidig relation till floden, eller vad som på maori kallas för hau. Den som tar något från naturen förväntas även ge någonting tillbaka. Detta är en kulturell norm som växer naturligt ur en personlig och lokal koppling till floden genom att "leva tillsammans med den". Vi finner att denna djupare koppling – ett viktigt urvalskriterium vid utnämmandet av flodens officiella företrädare – låter de människor som lever nära floden tala för

Foto: Anna Martin

Den bredare ekocentriska idén att betrakta människan som en del av naturen, snarare än en separat entitet som dominerar naturen, förväntas även få ekonomiskt stöd som resultat av den nya lagstiftningen. Man har till exempel lyft idén om en ljudinstallation där "flodens röst" kan höras, och besökare i den omgivande nationalparken kommer förse med information om flodens personlighet, välmående och historia.

dess sak, och att lagen där är tänkt att fungera som ett verktyg för att legitimera det här sättet att förhålla sig till naturen.

Vad kan vi sammanfattningsvis lära oss av hur det här nyzeeländska fallet implementerats? Detta är ett samhälle med en problematisk (post)kolonial historia, men flodens nya juridiska status gör att tidigare motstridiga perspektiv kan föras samman, med en inställning som bygger på att lyssna på både befolkningen och själva floden. Genom att ha Whanganui som förebild skulle även andra lokalsamhällen kunna ta sådana initiativ i sina egna händer, och inleda en pluralistisk dialog där både mänskliga och icke-mänskliga röster låter sig höras. Förhoppningsvis kan det leda till ett paradigmskifte, där mänskligheten betraktas som en del av naturen. Eller som de lokala maoriernas ordspråk säger: "Ko au te Awa, ko te Awa ko au – Jag är floden, och floden är jag".

Artikeln är baserad på masteruppsatsen i miljökommunikation *Testing the (legal) waters - Interpreting the political representation of a river with rights in New Zealand* av Wouter Blankestijn, och Anna Martin, 2018

Att äga naturen

Vem har rätt till naturen, skogen och marken? Hur har äganderätt sett ut i Sverige historiskt, och vad grundar sig vår syn på äganderätt på? Den tidigmoderna äganderätten var inte lika strikt som den moderna – ett exempel på ett självorganiserat utnyttjande av allmänningar var fäbodväsendet. Men dessa allmänningar har minskat i takt med den biologiska mångfalden i jordbruksbygderna.

Frågor kring äganderätt engagerar, särskilt när det kommer till mark och naturresurser. Det är inte så konstigt, då äganderätten bland annat är med och sätter ramarna för vad vi kan göra och inte, och för hur ekonomiska värden kan överföras mellan generationer och mellan ägare. Det är lätt att tänka sig att ägande handlar om relationen mellan en person (ägaren) och en sak (som är ägd). Men istället handlar äganderätt om relationer mellan människor som uttrycks i en relation till tingen. Ägande av fast egendom handlar om att kunna utesluta andra från tillträde och att vara i kontroll. Tanken på ett absolut ägande, där man har full kontroll över det man äger, har dock lite att göra med hur äganderätten har sett ut i de flesta västerländska samhällen. Inte ens idag är oinskränkt ägande vanligt, utan det finns så gott som alltid begränsningar i vad en ägare får göra. Man talar istället om att äganderätten är en bunt eller knippe av rättigheter, som tillsammans visar vilka rättigheter, men också vilka skyldigheter, man har.

Den romerska rätten, det rättssystem som utvecklades i det romerska riket, skiljde på fyra typer av ägande: privat ägande, statligt ägande, allmänningar och det som kallades *res nullius*. Detta betyder bokstavligen att det inte finns en ägare, att det rör sig om ingenmansland. När Gustav Vasa hävdade att obebyggda ägor skulle höra "Sveriges krona till och ingen annan" var det ett anspråk på land, som han menade, var *res nullius* och ägandet överfördes till kronan (staten). Hans beslut bottenade därmed i den romerska rättens syn på ägande.

Hur såg då mekanismerna ut, som bestämde att vissa marker var privat ägda och andra kollektivt ägda? Antropologen Robert Netting (1981), som studerat de senaste 350 årens markanvändning i alpbyn Törbel i Schweiz, fann att om värdet av produktionen per ytenhet var låg, om möjligheterna

till att förbättra marken och höja avkastningen var låg och om den yta som behövdes för effektivt utnyttjande var stor var det troligt att gemensamt ägande utvecklades. Om det motsatta gällde var privat ägande det som dominerade. Därför var åkern privat ägd och utmarken där djuren betade kollektivt ägd.

Men det var mer än olika ekologiska aspekter på marken som spelade roll. För att jordbruket skulle fungera behövde rättigheterna anpassas till de mål man ville uppnå. De förindustriella bönderna i Sverige använde olika ägande, eller snarare inskränkningar i ägandet, beroende på jordbrukssäsongen. Åkern var privat ägd och brukad när den bar spannmål, men utnyttjades för kollektivt bete efter skörden och när åkern låg i träda. På detta sätt var den tidigmoderna äganderätten mer flexibel och inte lika strikt som den moderna.

Av äganderättsformerna har privat och offentligt ägande av intellektuella länge ansetts vara att föredra framför allmänningar. Detta synsätt går tillbaks till antiken, men fick allt starkare genomslag från och med 1600-talet, för att bli den helt dominerande synen efter den franska revolutionen. Allmänningar ansåg leda till att marken missköts eller överutnyttjades. Privat ägande däremot skulle innebära att ägarna tog ansvar och eventuell misskötsel av marken skulle direkt drabba ägaren och därför undvikas. De svenska skiftesrörelserna under 1700- och 1800-talet var en del av denna tanke, och förutom att skapa större och mer lättskötta åkrar skulle skiftena också göra slut på de stora allmänningarna som ägdes kollektivt av bönder. Avvittringen, under samma tid, handlade om att klargöra gränsen mellan privat och statlig mark i syfte att stimulera ekonomin. Inte heller här fanns det utrymme för allmänningar.

Foto: Anna Rosling

TEXT:

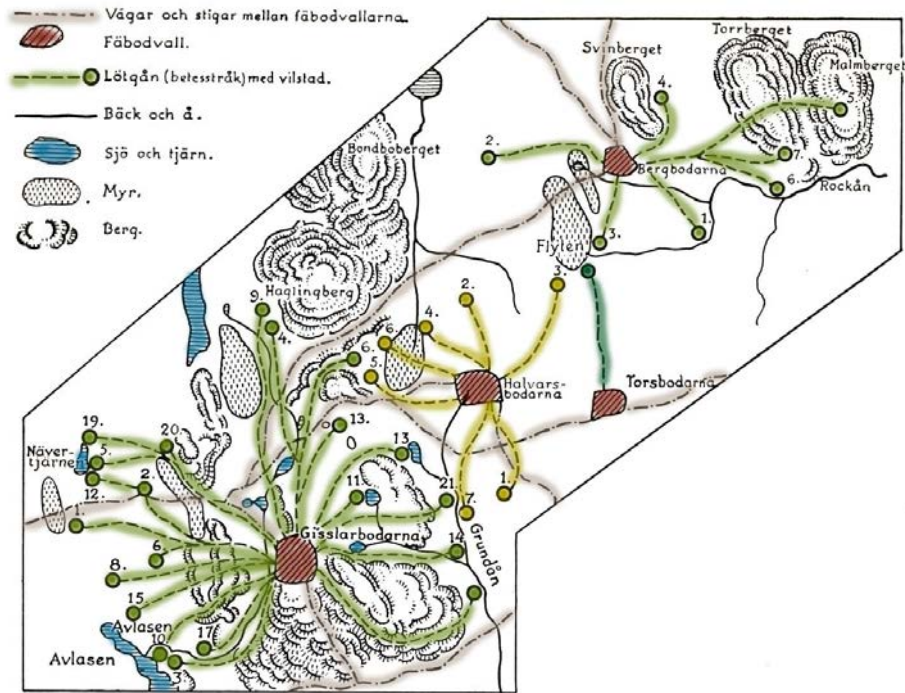
JESPER LARSSON,
AKADEMIFORSKARE VID KVHAA,
DOCENT I AGRARHISTORIA
OCH BITRÄDANDE
UNIVERSITETSLEKTOR VID SLU

Med det större trycket på jordens resurser under 1900-talet kom äganderätterna på nytt att få stort utrymme, i både forskning och den allmänna debatten, om hur mark och naturresurser skall ägas. Ekologen Gerrett Hardin (1968), behandlade den hotande överbefolkningen och använde betesmarken, alltså en allmänning, som metafor i artikeln "The Tragedy of the Commons". Hardin menade, som titeln anger, att man inte kan ha gemensamt ägda resurser utan att de överutnyttjas, och han förespråkade privat, eller ännu hellre, statligt ägande. Med statligt ägande kunde uttaget av resurser kontrolleras på ett effektivt sätt. Hardin anslöt därmed till tidigare tankegångar om att en överordnad makt behövs för en framgångsrik förvaltning av naturresurser.

Tanken på att ägande skall vara antingen privat eller statligt har haft stort genomslag. Allmänningar, alltså mark som ägts gemensamt, har blivit både mindre och färre. Den stora vändningen i synen på dem kom med Elinor Ostroms (1990) bok *Governing the Commons* där hon kunde visa att människor kan självorganisera och utan inblandning av staten förvalta gemensamt ägd mark på ett uthålligt sätt. Genom att följa förvaltningen av allmänningar över århundraden kunde grundprinciperna för framgångsrikt förvaltande klargöras. Ostrom påpekar att allmänningar inte alltid har förvaltats på ett hållbart sätt, men det har ju inte heller privat och statligt ägda marker. Ostroms arbete innebar ett paradigmskifte i synen på ägande och gav henne 2009 års nobelpris i ekonomi.

Ett svenskt exempel på ett självorganiserat utnyttjande av allmänningar var fåbodväsendet från tidigmodern tid fram till 1800-talets slut. Skogarna där djuren betade på sommaren ägdes av bönderna gemensamt. Några exempel på självorganisering var att man bestämde vilka som hade rätt att vara på vilka fåboddar och gränserna emellan dem. Det bestämdes vidare hur många djur varje fåbodgård fick ha och vilka tider man fick vistas med djur där. Dagsverken som skulle utföras fanns

En schematisk bild över fyra närliggande fåboddar i Boda socken i Dalarna och deras respektive lötar (betesleder) som avslutas vid en sovhol eller vilstad. Där fick djuren ligga och idissla medan vallkullarna vilade. Gisslarbodarna var så stora att man delade in djuren i tre fåhopar som var och en leddes av tre vallkullor, och som hade en egen löt för varje veckodag. (Åke Campbell, 1940).

listade och böter togs ut av dem som inte fullgjorde sina skyldigheter.

Allmänningarna har minskat i takt med den biologiska mångfalden i jordbruksbygderna. Mycket av den biologiska mångfalden i jordbruket före 1900-talets snabba modernisering fanns på mark med lägre avkastning och många av dem hade varit allmänningar sedan medeltiden. Mycket talar därför för att en diversifiering av ägandeformerna skulle kunna vara bra för den biologiska mångfalden. Vi har mycket att lära av att studera hur äganderätten fungerat före 1800-talets juridiska reformer för att förstå de socio-ekologiska systemen bättre.

Myhrbodarna i nordvästra Jämtland ser ut som man förväntar sig att en gammal fåbod ska se ut och har en milsvid utsikt över fjällområdet vid den svensk-norska gränsen.

Urfolken och naturens rättigheter

Foto: Anna Maria Wremp

Kopplingen till naturen förenar urfolk i världen. I den internationella diskussionen kring bevarande av biologisk mångfald poängteras vikten av att inkludera lokal och traditionell kunskap. Svenska samer saknar dock ansvar i miljömålssystemet.

I Bolivia och Ecuador finns naturens rättigheter numer inskrivet i grundlagen. Grunden för denna hållning kan spåras till begreppet *Sumar Kawsay*, eller *Buen Vivir*, ett uttryck bland urfolken i dessa länder för att leva väl, eller leva i harmoni med naturen och andra människor.

Med ett levnadssätt som är direkt beroende av naturens resurser för den dagliga överlevnaden är ett hållbart och ömsesidigt förhållande till naturen en förutsättning. Denna koppling till naturen – marken, vattnet och allt levande – förenar urfolk världen över. I FN:s konvention om biologisk mångfald, CBD (*Convention on Biological Diversity*), uppmärksammas i artikel 8j att traditionella kunskaper och sedvänjor är relevanta för bevarande

och hållbart nyttjande av naturresurser, och konventionens parter åläggs att respektera, bevara och bibehålla dessa kunskaper och sedvänjor.

Liksom för andra urfolk i världen, finns bland samerna konkreta erfarenheter av hur förändringar i klimat och biodiversitet, tillsammans med exploateringar av naturresurser, får direkta konsekvenser för livsuppehållet. ”Ur ett samiskt perspektiv är alla frågor miljöfrågor – eftersom miljön berör alla aspekter av våra liv och vår omgivning.” Så förklaras den samiska hållningen i Livsmiljöprogrammet, *Eallinbiras*, som antogs av Sametinget 2009, och som vill inspirera till bevarandet av en bärkraftig livsmiljö. Denna starka koppling mellan folk, liv och mark ger Stefan Mikaelsson, ledamot i Sametinget, också uttryck för:

- Urfolken har ett helt annat sätt att se på naturen, då vårt levnadssätt är direkt beroende av markerna, och av att de är opåverkade av utarmande exploatering, säger han.

Han är en av de som arbetat för att deklarationen om Moder Jords rättigheter ska antas av Sametinget. Det är en deklaration som utarbetats av och antogs vid World People's Conference on Climate Change and the Rights of Mother Earth,

Foto: Jörgen Wisman

TEXT:
ANNIKA BORG, CBM,
SLU

som år 2010 samlade 35 000 människor från över 100 länder i Bolivia. Deklarationen har presenterats för FN:s generalförsamling, och 2018 beslutade Sametinget att ställa sig bakom den.

Stefan Mikaelsson tror och hoppas att det kan bli ett dokument som kan verka stärkande för samerna i förhållande till majoritetskulturen, i och med att den talar om en naturens inneboende rätt som går bortom äganderätten.

- Man kan inte avtala bort den rätt man inte äger. Naturen bär sin egen rätt, och ingen kan egentligen sälja den till någon annan.

Men vad deklarationen om Moder Jords rättigheter, och Sametingets beslut att ställa sig bakom den, kommer att leda till är inte ännu klart. Deklarationen har tagits upp i styrelsen för samiskt parlamentariskt råd, som är ett samarbetsorgan mellan de tre nordiska sametingen och kolasamernas organisationer. Denna internationella spridning välkomnar Stefan Mikaelsson. Han framhåller också att en hållbar livsstil ytterst är en angelägenhet för alla människor:

- Den levnadsstil som är rådande i stora delar av världen är inte hållbar. Vi står alla vid en bryt-

punkt, och samhället kommer att förändras. Det kommer att påverka oss vare sig vi vill det eller ej.

Sametinget har i ett regeringsuppdrag föreslagit vissa åtgärder för det svenska genomförandet av artikel 8j i *Konventionen om biologisk mångfald*. Inom miljömålssystemet föreslår man att Sametinget tar fram ett nytt etappmål som kopplar till artrikedom. Matilda Månsson är jurist och arbetar för Sametinget med just internationella frågor. Hon har varit delaktig i detta arbete, och framhåller vikten av att samerna är representerade i de nätverk som arbetar med genomförandet av miljömålen:

- Det saknas kopplingar till traditionell kunskap i miljömålssystemet. Flera av målen är relevanta för samerna och deras situation, men trots att traditionell kunskap lyfts fram i internationella sammanhang som viktig för bevarande av biologisk mångfald, finns här en lucka i Sveriges målsättning, säger hon.

Hon exemplifierar med miljö kvalitetsmålet om "storslagen fjällmiljö", där ansvaret helt ligger på Naturvårdsverket.

- Vi har ett bra samarbete med dem, men Sametinget saknar ett formellt ansvar i systemet. Det är en brist.

Matilda Månsson

Foto: Stefan Pruteanu

Stefan Mikaelsson

Foto: Marie Birkl

Läs mer

Sametingets miljöprogram Eallinbiras (2009)
www.sametinget.se/eallinbiras

Foto: Istvan Borbas

Mångfaldskonferensen 2019: Biodiversitet i världen – kunskap för handling

17 oktober
i Stockholm

Vill du ha information om
mångfaldskonferensen?
Anmäl dig till vårt nyhetsbrev!
www.slu.se/mk19

Årets Mångfaldskonferens tar sin utgångspunkt i resultaten från den nya globala rapporten, *Global Assessment of Biodiversity and Ecosystem Services*, samt en svensk bearbetning av rapporten om *Land Degradation*. Båda rapporterna kommer från IPBES – the Intergovernmental Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. Ett mellanstatligt samarbete som är för biologisk mångfald vad IPCC (klimatpanelen) är för klimatet. På konferenser kommer vi att informera om resultaten från den nya rapporten som handlar om läget för den biologiska mångfalden, och om arbetet inom IPBES. Konferensen arrangeras av Centrum för biologisk mångfald, tillsammans med Naturvårdsverket och Naturhistoriska riksmuseet.

nya publikationer

Nya skott i bokfloran

Det växer och gror i Trädgårdssverige och jag vill härmed kort beskriva tre böcker som på olika sätt sticker ut i sammanhanget.

Den första, **Gråärter, rovor – och den älskade kålroten** (2019, Agneta Magnusson kultur), är skriven av Agneta Magnusson – en nestor inom det ideella bevarandearbetet via Föreningen Sesam och Föreningen Leksands kulturväxter. Boken är rikt och varierat illustrerad och är en passionerad resa genom Sverige med fokus på de tre kulturväxternas mångfald. Sorterna och deras odling, användning och tillagning skildras på ett instruktivt och älskvärdt sätt. För egen del blev jag fascinerad över att en "rätt" som jag ofta ätit, kålrötter stekta i smör och sirap, äntligen fick ett namn: brynta kålrötter à la Strindberg.

Sparrisuppropet drogs igång 2007 i syfte att samla in inte bara sparris utan alla möjliga vegetativt förökade nyttoväxter. Det var ett av många insamlingsupprop som genomfördes av Programmet för odlad mångfald (som då var en del av CBM). Idag är växtmaterialet bevarat i odling i den Nationella genbanken i Alnarp. Nu har Else-Marie Strese och Erik de Vahl kommit med boken **Kulturarvsväxter för framtidens mångfald**.

Köksväxter i Nationella genbanken (2018, utgiven av POM, SLU). Boken skildrar ett urval av alla de sorter som samlades in och författarna beskriver sortens ursprung, historia och egenskaper samt växternas kulturhistoria. För att skapa reda har det rika materialet om växterna i boken

Gråärter, rovor – och den älskade kålroten
Agneta Magnusson
(2019, Agneta Magnusson kultur)

Kulturarvsväxter för framtidens mångfald
Else-Marie Strese och Erik de Vahl
(2018, utgiven av POM, SLU)

Rällsjö Brita är mitt namn
Lena Nygårds
(2017, Ackedo)

kategoriserats i krydd- och medicinalväxter, köksväxter och lök, vilket delvis kan vara flytande gränser, men som fungerar väl. Även här har det rika illustrationsmaterialet fått komma till användning.

I sammanhanget måste man också omnämna Lena Nygårds bok **Rällsjö Brita är mitt namn** (2017, Ackedo) som skildrar Brita Anderssons liv på Rällsjögården mellan Rättvik och Falun. Rällsjö Britas sortmaterial var en av de ingångar som utvecklades inom ramen för POM:s arbete och återfinns också i föregående bok. Men det är inte en vanlig levnadsbeskrivning utan en kärleksfull skildring av Brita och gården, genom trädgården och dess växtlighet, med en nogsam precisering över varifrån växterna kommer och från vem. Utgångspunkten för denna kulturhistoriska skildring är växtsorterna, Britas dagböcker, fotografier och föremålen som finns kvar på gården. Brita "somnade in samma dag, som den första frosten tog de sista dahlorna" och var då i det närmaste 105 år gammal. Det är en tänkvärd historia som visar hur nära kopplingen mellan våra liv och våra trädgårdsväxter kan vara. Den gemensamma nämnaren för de tre böckerna är att kulturen och den odlade mångfalden absolut går hand i hand.

Håkan Tunón, CBM, SLU

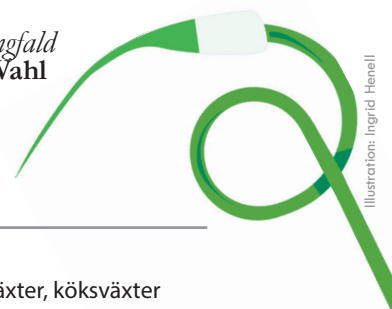

Illustration: Ingrid Henell

